

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ОСОБИСТІСНИЙ ЧИННИК ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

Елеонора НОСЕНКО, Марина ШАПОВАЛ

Copyright © 2002

Суспільна проблема: виявлення творчо обдарованих людей, надання психологічної допомоги в реалізації їхнього потенціалу, створення умов для формування та розвитку творчої особистості.

Мета – обґрунтувати доцільність урахування толерантності до невизначеності як стійкої особистісної характеристики і системостворювального чинника творчої обдарованості, а також виявити вплив окремих властивостей особистості на ефективність реалізації нею власного унікального потенціалу.

Авторська ідея: базовою характеристикою у структурі творчої обдарованості є толерантність до невизначеності, здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозові, а як такі, що містять “виклик”.

Сутнісний зміст: аналізується можливість виявлення найістотніших характеристик творчо обдарованої особистості та умов, що сприяють ефективній реалізації виняткових задатків, зокрема, обговорюється можливість надання толерантності до невизначеності статусу системоутворювального чинника творчої обдарованості; розглядаються результати емпіричної

перевірки характеру взаємозв'язку творчої обдарованості з показниками толерантності до невизначеності та з іншими особистісними характеристиками, які сприяють прояву та розвитку креативного потенціалу людини.

Ключові слова: *творча обдарованість, креативність, толерантність/нетолерантність до невизначеності, реалізація творчого потенціалу, п'ятифакторна модель особистості.*

У психології здавна та по-різному вирішувалось питання про те, як впливають ті чи інші властивості й риси особистості на творчість та її результати. Зараз вже не викликає сумнівів твердження про те, що творчість і творча обдарованість зокрема не можуть бути зведені до креативності мислення. Ось чому сучасні наукові концепції трактують обдарованість як системну властивість психіки, яка містить щонайперше когнітивну, емоційно-вольову та особистісну сфери [7; 10]. Водночас розгляд творчої обдарованості як системи передбачає виділення системоутворювального чинника, який слугує об'єднуючою ланкою всіх її елементів. Спробу визначити такий базовий параметр-показник творчого потен-

ціалу людини зробила Д.Б. Бого-явленська. Для пояснення феномена обдарованості вона запропонувала поняття інтелектуальної (креативної) активності. Як ознаку, котра конструює обдарованість, була названа здатність продовжувати пізнання за межами вимог вихідної ситуації [1; 2; 3]. Але залишилися запитання: чим зумовлена ця активність? Що криється за розгортанням ситуативно нестимульованої діяльності?

Вихід за межі заданої проблеми – це крок у невизначеність, багатоваріантність можливостей, які породжують сумніви, напруження, невпевненість. Здебільшого це викликає в людей негативні емоції, тому вони прагнуть якнайшвидше встановити рівновагу, зняти напруження й здобути стабільність. Але ці сумніви, напруження, невпевненість, тобто все, що для загалу стає стражданням, для окремих людей може бути приемним стимулом, цікавим іспитом, “злетом, а не падінням” [8].

Позитивне ставлення людини до невизначеності виявляється у феномені “толерантність до невизначеності” [12]. На наш погляд, саме ця особистісна властивість може розглядатися як системоутворювальний чинник творчої обдарованості. Остання поєднує характеристики когнітивної, емоційно-вольової, особистісної сфер, одночасно дає уявлення і про умови, в яких може реалізуватися обдарованість, і про ставлення особистості до цих умов.

Толерантність до невизначеності являє собою здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях. Таке ставлення до невизначеності закріплюється у вигляді емоцій

задоволення і викликає прагнення ще й ще раз знайти ситуацію невизначеності, яка дає привід замислитися, спробувати її розв’язати, а розв’язок, зі свого боку, викликає задоволення, тому що переживається як особистісне досягнення.

Отже, розпочинаючи дослідження, нами обґрунтоване припущення про можливу системоутворювальну роль у структурі творчої обдарованості такого чинника, як толерантність до невизначеності. Це підтвердили попередні пошукові дослідження, проведені студентами ДНУ О.А. Титаренко і Н.В. Андрєєвою під керівництвом одного з авторів даної статті (Е.Л. Носенко).

У першій серії зазначених досліджень вивчався зв’язок толерантності до невизначеності як стійкої особистісної властивості з креативністю. Встановлено, що студенти факультетів, у яких творча обдарованість діагностувалась на вступних іспитах за допомогою спеціальних творчих завдань (факультет журналістики), порівняно із студентами інших факультетів (зокрема, історичного) мали статистично більш високу толерантність до невизначеності. Аналогічні результати отримала болгарська дослідниця К. Стойчева [12], яка порівнювала толерантність до невизначеності студентів театрального ВНЗ з аналогічною особистісною характеристикою їхніх ровесників “нетворчих” спеціальностей.

Студентка ДНУ Н.В. Андрєєва визначала толерантність до невизначеності студентів, які вивчають іноземну мову і мають різні досягнення в оволодінні мовою, зокрема навичками аудіювання (сприйняття іноземної мови на слух). Нею було

доведено, що нетолерантні до невизначеності особи відчувають значно більші труднощі в освоєнні іноземної мови, ніж толерантні. Ці дані свідчать про вірогідність зв'язку толерантності до невизначеності в обох формах її виявлення: як стійкої особистісної характеристики і як ознаки когнітивного стилю з досягненнями у тих видах діяльності, які вимагають творчих здібностей.

У контексті розглянутих вище досліджень до пошукових завдань цієї роботи входила емпірична перевірка взаємозв'язку творчої обдарованості у різних формах її виявлення з показниками толерантності до невизначеності, а також вивчення впливу інших особистісних чинників на ефективність реалізації людиною власного творчого потенціалу.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

За даними багатьох дослідників, існує чіткий розподіл особистісних проявів творчої поведінки обдарованих людей у сфері науки та мистецтва [7]. Для обґрунтування впливу цього чинника нами проаналізований внутрішній світ людей з різними видами обдарованості: учнів Лицею інформаційних технологій ДНУ, у яких при вступі проводилася спеціальна перевірка здібностей до математичних наук; студентів театрального коледжу, які під час вступу беруть участь у творчому конкурсі; учнів спортивної школи з художньої гімнастики, високі досягнення яких можливі при наявності так званої кінестетичної обдарованості. Крім зазначених вище груп осіб, котрі вважалися вибіркою з потенційно досить високою вірогідністю обдарованості

(у різних формах її виявлення), у дослідженні також брали участь старшокласники загальноосвітньої середньої школи.

Усього в експерименті взяло участь 111 досліджуваних (53 юнака та 58 дівчат), середній вік яких – 17 років (від 15 до 19). Для виявлення творчої обдарованості (крім добору обстежуваних з різних типів навчальних закладів) використовувався Тест Торренса, що давав змогу діагностувати невербальну креативність (його коротка форма, запропанована В.Н. Дружиніним [7]). Саме тестування проводилося в груповій формі. Досліджуваним пропонувалося закінчити кожний малюнок та дати йому назву. Час виконання тестових завдань не обмежувався. Під час обробки даних використовувався показник оригінальності, який підраховувався для кожного учасника експерименту, виходячи з усього масиву даних.

У зв'язку з тим, що оригінальність, яка в межах даного тесту трактується суто статистично і не завжди може свідчити про високий творчий потенціал людини, в дослідженні використовувався також Метод Роршаха. Як стимульний матеріал було використано 5 монохромних таблиць. Під час аналізування враховувалася загальна кількість інтерпретацій (продуктивність) кожного досліджуваного та кількість відповідей, пов'язаних з рухом думок, дій і рішень. Саме ці показники, як стверджують науковці [5; 9], свідчать про творчий потенціал особистості.

Для дослідження терпимості/нетерпимості до невизначеності, а також емоцій, які виникають у невизначених ситуаціях, використовувався тест "Нетерпимість до невизна-

ченості”, розроблений Р. Нортон і, як важливе доповнення, адаптований метод самооцінки емоційних станів А. Уессмана та Д. Рікса [9].

Якості особистості досліджуваних вимірювалися за допомогою п'ятифакторної шкали Гольдберга “Локатор великої п'ятірки” (The Big Five Locator; ЛВП). Теоретичне підґрунтя методики – популярна останнім часом п'ятифакторна модель особистості, сформована на підґрунті багатолітніх емпіричних досліджень, яка перевірена і для української вибірки Л.Ф. Бурлачуком та Д.К. Корольовим [4]. За результатами виконання опитувальника підраховувався індивідуальний бал досліджуваного по кожному із п'яти факторів: а) нейротизм, б) екстраверсія, в) відкритість досвіду, г) схильність до згоди (пластичність), д) сумлінність. У підсумку ЛВП дозволяє отримати показники обстежуваного по кожному із вказаних факторів, зважаючи на його власні оцінки як реальних якостей своєї особистості (Я-реальне), так і ідеальних характеристик власного Я (Я-ідеальне).

Для визначення ефективності використання людиною власних творчих можливостей проводилося соціометричне дослідження, під час якого з'ясовувалася думка досліджуваних стосовно рівня творчого потенціалу членів групи (класу), до якої вони належали. Кожному пропонувалося обрати й записати трьох найбільш, на їхній погляд, творчо обдарованих, креативних одногрупників (однокурсників), які найкраще виявляють свої творчі здібності у повсякденному житті. Крім того, враховувався коефіцієнт реалізації творчого потенціалу за Методом Роршаха. Він, за даними

окремих досліджень [11], відображає співвідношення двох величин: кількості відповідей на цілу пляму та кількості відповідей, пов'язаних з конкретними діями-рухами. Перша величина свідчить про цілеспрямованість активності та про мотивацію досягнення цілі, друга – про творчий потенціал людини загалом. Обробка експериментальних даних здійснювалася за допомогою статистичних методів, а саме: оцінка значущості розбіжностей – за допомогою t -критерія Ст'юдента, кореляційний аналіз – коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

За результатами виконання досліджуваними тесту Торренса та з урахуванням даних, отриманих за допомогою Методу Роршаха, були виділені “полярні” групи досліджуваних – із високими та низькими показниками креативності. До першої групи увійшли представники різних навчальних закладів, які, по-перше, продемонстрували високі результати при виконанні Тесту Торренса; по-друге, показники яких за Методом Роршаха (продуктивність та кількість “кінестетичних” відповідей) перевищували середній рівень значень в усій вибірці обстежуваних.

Для перевірки гіпотези про взаємозв'язок творчої обдарованості з рівнем відповідної терпимості були проаналізовані розбіжності в показниках нетерпимості до невизначеності та емоційного ставлення до невизначених ситуацій у досліджуваних з високим та низьким рівнем креативності (**табл.1**). Статистична значу-

Таблиця 1

Розбіжності у показниках нетерпимості до невизначеності та емоційного ставлення до невизначеності у досліджуваних з високим та низьким рівнями креативності

Показники нетерпимості до невизначеності / Рівень креативності	Нетерпимість до невизначеності		Емоційне ставлення до невизначеності	
	Середнє значення	Рівень значущості розбіжностей	Середнє значення	Рівень значущості розбіжностей
Високий (n=34)	264	t = 4,56 t _{0,01} = 2,66	5,3	t = 3,60 t _{0,01} = 2,66
Низький (n=30)	296	a < 0,01	4,5	a < 0,01

щість розбіжностей оцінювалася за допомогою t-критерія Ст'юдента.

Отримані значення критерію Ст'юдента дозволяють на 1%-му рівні значущості відхилити нульову гіпотезу про відсутність розбіжностей між групами. Тобто можна стверджувати, що юнаки і дівчата з високим рівнем креативності мають відчутно нижчі показники нетерпимості до невизначеності, тобто більш терпимі до невідомого, та більш високі показники емоційного ставлення до невизначених ситуацій, а відтак – ширше позитивне ставлення до проблемного оточення.

На користь цього твердження свідчать також результати кореляційного аналізу, за допомогою якого встановлений значущий зворотний зв'язок між показниками креативності та нетерпимості до невизначеності (табл. 2).

Додаткове порівняння середніх показників нетерпимості до невизначеності та емоційного ставлення до неї окремо для висококреативних досліджуваних з різних навчальних закладів дає підстави поширити ці висновки на різні види обдарованості (зокрема, на математичну, акторську, кінестетичну). Середні значення ана-

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції r-Пірсона (n = 111)

Показники креативності / Характеристики особистості	Нетерпимість до невизначеності
Оригінальність (Торренс)	r = - 0,38 (зв'язок зворотний, значущий)
Продуктивність (Роршах)	r = - 0,24 (зв'язок зворотний, значущий)
Творчі рішення (Роршах)	r = - 0,40 (зв'язок зворотний, значущий)

Таблиця 3

Середні значення факторів ЛВП груп творчо обдарованих досліджуваних з високими та низькими показниками реалізації творчого потенціалу (Я-реальне)

Рівень реалізації творчих здібностей \ Фактори	F1 нейротизм	F2 екстраверсія	F3 відкритість досвіду	F4 пластичність	F5 сумлінність
Високий (n = 16)	22	26	30	31	30
Низький (n = 18)	22	25	29	32	27

лізованої нетерпимості висококreatивних юнаків і дівчат з різними формами прояву обдарованості істотно не відрізняються один від одного, в той час як середнє значення цього показника у їхніх ровесників із низьким рівнем креативності є значно вищим ($t > t_{0,01}$). Аналогічна ситуація спостерігається у співвідношенні критеріїв емоційного ставлення до невизначеності.

Подальше психологічне вивчення особистісних характеристик творчо обдарованих досліджуваних здійснювалося шляхом ґрунтовного аналізу показників шкал ЛВП у групах з високою та низькою креативністю. Встановлено, що статистично значуща розбіжність має місце лише за фактором F3 (відкритість досвіду, оскільки $t > t_{0,05}$). Отож для висококreatивних молодих людей характерним є більш високий рівень відкритості новому досвіду. Зафіксовані кількісні відмінності в показниках інших шкал (нейротизм, пластичність, сумлінність) виявилися дуже незначними, тому їх не можна вважати достовірними.

Для дослідження впливу особистісних чинників на ефективність використання людиною власних творчих

здібностей група висококreatивних досліджуваних була поділена на дві підгрупи – з високим та низьким рівнями реалізації творчого потенціалу. Критерієм відбору до групи “ефективних” слугував високий показник міжособистісної оцінки членами групи один одного (велика кількість виборів) та максимальні дані реалізації творчого потенціалу за Методом Роршаха.

Нами проаналізовані середні показники факторів ЛВП кожної з підгруп. Психологічний аналіз стосувався як реальних, так і ідеальних оцінок юнаками і дівчатами властивостей своєї особистості (Я-реальне та Я-ідеальне). В **табл. 3** та на **рис. 1** подані середні значення факторів Великої П’ятірки у групах з високим та низьким рівнями реалізації творчого потенціалу (Я-реальне).

Графіки рисунка показують, що значення фактора сумлінності (F5) дещо вище у досліджуваних, які ефективно реалізують власні творчі здібності. Математичний аналіз не дозволяє відхилити нульову гіпотезу про тотожність (отримане значення t-критерію Ст’юдента дорівнює табличному на 5%-му рівні значущості), хоча й свідчить про наближення роз-

Таблиця 4

Середні значення факторів ЛВП груп творчо обдарованих досліджуваних з високими та низькими показниками реалізації творчого потенціалу (Я-ідеальне)

Рівень реалізації творчих здібностей \ Фактори	F1 нейротизм	F2 екстраверсія	F3 відкритість досвіду	F4 пластичність	F5 сумлінність
Високий (n = 16)	14	28	40,5	34	34
Низький (n = 18)	13	28	36	35	34

біжностей до вагомих, тобто підтверджує наявність тенденції до впливу сумлінності на ефективність реалізації творчого потенціалу.

Розбіжності у показниках відкритості досвіду (F3) теж виявились неістотними. Але аналіз уявлень досліджуваних про ідеальні для них якості особистості (табл. 4, рис.

2) вказує на статистично значущі відмінності середніх значень за фактором “відкритість досвіду” ($t > t_{0,01}$) (див. табл. 5).

Отже, творчо обдаровані юнаки і дівчата, які ефективно реалізують свій креативний потенціал, характеризуючи власне ідеальне “Я”, отримують більш високі значення за

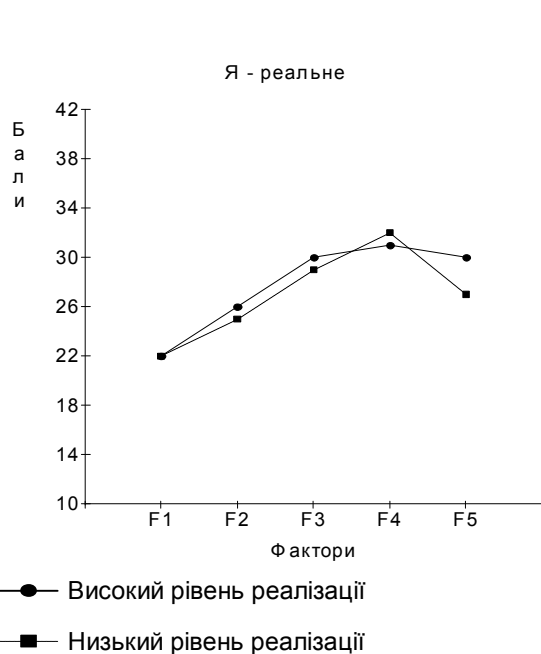

Рис. 1.

Усереднені профілі ЛВП груп творчо обдарованих досліджуваних з високими та низькими показниками реалізації творчого потенціалу (Я-реальне)

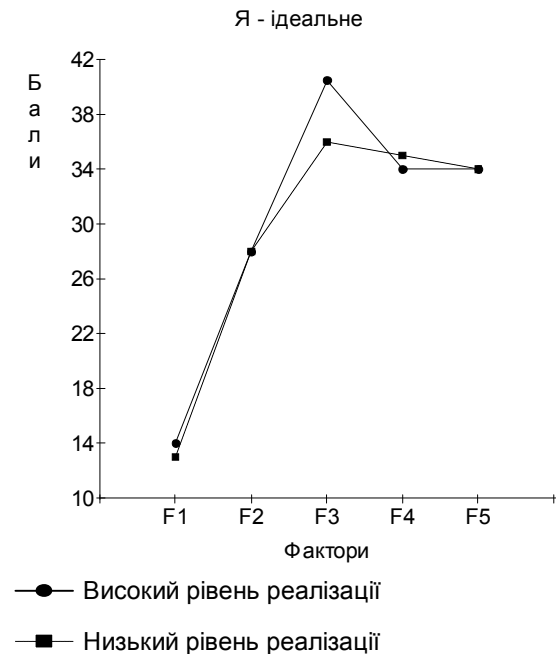

Рис. 2.

Усереднені профілі ЛВП груп творчо обдарованих досліджуваних з високими та низькими показниками реалізації творчого потенціалу (Я-ідеальне)

Таблиця 5

Розбіжності у показниках відкритості досвіду досліджуваних з високим та низьким рівнями реалізації творчих здібностей (Я-ідеальне)

Рівень реалізації творчих здібностей \ Фактор	Відкритість досвіду (ідеальне "Я")	
	Середнє значення	Рівень значущості розбіжностей
Високий (n=16)	40,5	$t = 3,32$
Низький (n=18)	36	$t_{0,01} = 2,75$ $a < 0,01$

шкалою відкритості досвіду. До того ж ці значення не просто вищі, ніж у досліджуваних з низьким рівнем реалізації творчих здібностей, а й наближаються до максимального значення шкали (середній бал в групі обстежуваних з високим рівнем реалізації творчого потенціалу – 40,5 із 42 можливих) (табл. 4). Іншими словами, ці особи прагнуть бути відкритими новому досвіду, неординарними, винахідливими, творчими (властивості, які входять до шкали відкритості досвіду в ЛВП). Природно, що таке прагнення зумовлює високу активність, цілеспрямованість, орієнтацію на саморозвиток, що знаходить відображення в діяльності та втілюється у відповідних творчих досягненнях. Потенційно обдарована людина, намагаючись бути і жити творчо, не зупиняється на першій фазі творчого процесу – породженні ідеї. Вона будь-що реалізує ідею на практиці, докладаючи чимало зусиль та долаючи всілякі перешкоди, і врешті-решт надає їй форми творчого продукту. Саме низка цих продуктів фіксується оточуючими як конкретний прояв обдарованості.

Низький рівень мотивації творчих досягнень блокує прояви творчої обдарованості людини, не дає змоги повно реалізувати свій потенціал. Різниця між ідеальними та реальними показниками відкритості досвіду в групі досліджуваних з низькою реалізацією творчих здібностей у середньому значно менша порівняно із зреалізованими (табл. 3, 4). Ідеальні оцінки окремих осіб цієї групи за фактором “відкритість досвіду” виявилися навіть нижчими, ніж реальні. Це сигналізує про негативне ставлення до власних творчих здібностей, небажання докладати зусиль до їх прояву, що природно може мати свої об’єктивні причини.

Формування мотиваційно-особистісного бар’єру на шляху розгортання творчої активності імовірно пов’язане із систематичним негативним емоційним підкріпленням під час прояву творчих здібностей людини (у сімейному колі, навчальній групі тощо). Отож зниження рівня власних домагань в аспекті творчих досягнень – це своєрідна форма адаптації до умов соціальної ситуації розвитку конкретної особистості. Можливо саме це

сприяє зниженню рівня нейротизму у висококреативних юнаків і дівчат, які не реалізують свій творчий потенціал та мають невеликий рівень розбіжностей між Я-реальним та Я-ідеальним за шкалою “відкритість досвіду”. Аналіз тісноти взаємозв’язку цих показників (нейротизму та різниці між Я-реальним і Я-ідеальним за фактором “відкритість досвіду”) за допомогою лінійного коефіцієнту кореляції Пірсона свідчить про статистично значущий позитивний зв’язок ($r=0,56$ при $n=18$). Не дивно, що ті, для кого характерний невеликий інтервал між ідеальними та реальними оцінками за вказаним фактором, мають нижчі показники нейротизму. Високі значення ідеальної “відкритості досвіду” в групі обстежуваних з низьким ступенем реалізації творчих здібностей пов’язані здебільшого високим рівнем нейротизму. Відчутний творчий потенціал та виражена мотивація творчих досягнень таких осіб все ж з певних причин не знаходять свого належного зовнішнього вираження у вигляді творчих продуктів.

Таким чином, прояв і розвиток творчого потенціалу може блокуватися низьким рівнем мотивації (який, імовірно, формується під впливом конкретних обставин соціалізації). За наявності передумов творчої обдарованості та високої вмотивованості неефективна реалізація власного потенціалу посилюється підвищеним рівнем нейротизму. Нез’ясованим залишається характер взаємовпливу фактора нейротизму та низького ступеня реалізації творчих здібностей таких юнаків і дівчат. Не змога самореалізуватись, блокування власних потенцій є причиною невротизації чи,

навпаки, високий рівень нейротизму перешкоджає повноцінному самовиявленню? Але, в будь-якому разі, видається незаперечною актуальність розгляду творчої обдарованості у структурі цілісної індивідуальності людини.

ВИСНОВКИ

Проведене емпіричне дослідження особливостей творчої обдарованості дозволило:

1) підтвердити гіпотезу про взаємозв’язок досліджуваної обдарованості з терпимістю до невизначеності та позитивним емоційним ставленням до невизначених ситуацій;

2) встановити статистично значущі розбіжності показників відкритості новому досвіду в групах досліджуваних з високою та низькою креативністю;

3) обґрунтувати вплив мотиваційних характеристик особистості на прояв її творчого потенціалу, зокрема позитивну дію високої оцінки ідеального “Я” за фактором «відкритість досвіду» на ефективність реалізації власних творчих здібностей;

4) виявити статистично значущий позитивний зв’язок показників нейротизму та величини розбіжностей між Я-реальним та Я-ідеальним за фактором “відкритість досвіду” в юнаків і дівчат з низьким рівнем реалізації творчих здібностей.

Перспективи подальших досліджень в обраному концептуальному напрямку вбачаємо у вивченні гіпотетичного зв’язку толерантності до невизначеності як передумови творчої обдарованості із стратегіями долаючої поведінки [6], притаманними людині. Можна припустити, що толерантність

до невизначеності корелюватиме з переважанням у людини стратегії зосередження (концентрації) на задачі у так званих важких ситуаціях життєдіяльності, що сприятиме виявленню творчих здібностей.

1. *Богоявленская Д.Б.* Одарённость и проблема её идентификации // Психологическая наука и образование. – 2000. – №4. – С. 5–13.

2. *Богоявленская Д.Б.* О предмете и методе исследования творческих способностей // Психологический журнал. – 1995. – Т.16, №5. – С. 49–59.

3. *Богоявленская Д.Б.* Пути к творчеству. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

4. *Бурлачук Л.Ф., Королёв Д.К.* Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности // Вопросы психологии. – 2000. – №1. – С. 126–134.

5. *Бурлачук Л.Ф.* Исследование личности в клинической психологии. – К., 1979.

6. *Виноградова Л.В.* Проблема совпадающих стратегий в современных исследованиях // Журнал практикующего психолога. – 1999. – №5. С. 92–98.

7. *Дружинин В.Н.* Психология общих способностей. – СПб., 1999.

8. *Маслоу А.* Новые рубежи человеческой природы. – М., 1999.

9. *Методики психодиагностики в спорте.* М., 1989.

10. *Рабочая концепция одарённости.* – М., 1998.

11. *Рождественская Н.В.* Творческая одарённость и свойства личности (экспериментальное исследование актёрской одарённости) // Психология процессов художественного творчества. – Л., 1980.

12. *Stoycheva K.* Ambiguity Tolerance in Adolescents. – Abstract from 8th European Conference on Developmental Psychology. – France: Phenne, 1997.

Надійшла до редакції 8.11.2001.

ПОСТАНОВА ПРЕЗИДІЇ ВАК УКРАЇНИ
№ 2-05/9 від 14 листопада 2001 року

Перелік № 9 наукових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень
на здобуття наукових ступеней доктора і кандидата наук
(ВИТЯГ)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ — журнал “ПСИХОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО”
(Тернопільська академія народного господарства)

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ — журнал “ПСИХОЛОГІЯ І СУСПІЛЬСТВО”
(Тернопільська академія народного господарства)

Голова Вищої Атестаційної Комісії

В. Скопенко